

Raspad socijalizma i dezintegracija jugoslovenskog društva

MILOVAN MITROVIĆ

Filozofski fakultet, Novi Sad

Najnovija zbivanja u zemljama tzv. (ne)realnog socijalizma, od kojeg se Jugoslavija još uvek nije otrgla, i čije će se pogubno dejstvo na ukupan društveni razvoj dugo osećati, ubrzala su proces dozrevanja kritičke svesti kod najširih slojeva o sistemskim uzrocima privrednog sloma, političke tiranije i civilizacijskog zaostajanja u svim domenima društvenog života - čega su do skoro bili u punoj meri svesni samo kritički intelektualci, među kojima su mnogi disidentstvom morali platiti tu svoju "vidovitost" i ubeđenja. Pred talasom nagomilanog nezadovoljstva naroda, preko noći i na ulici (u doslovnom smislu reči) širom Istočne Evrope su padali omraženi režimi, a njihove tiranske vođe su završavali u zatvorima ili su streljani po kratkom postupku. Gladne i obespravljene mase su eksplodirale besom koji bi se mogao uporediti samo sa stepenom razočarenja koje se pojavilo onda kad su i najzaslepljeniji ideološki vernici komunizma sagledali istinu i pravo lice jedne velike istorijske obmane boljševika širom sveta. Brutalnost kojom su se istorijski već otpisani sistemi branili od sopstvenog naroda (u Kini, Rumuniji, Albaniji) ukazuje na stvarni (tiranski i totalitarni) karakter režima koji se decenijama šepure kao "najbolji od svih svetova", kao "najdemokratskiji", "najslobodniji" i "najprogresivniji" u celokupnoj dosadašnjoj istoriji ljudskog roda. Mase na ulici zahtevaju, 70 godina nakon socijalističke revolucije (a 200 godina posle Francuske građanske revolucije), da im sistem garantuje ista ona ljudska prava i slobode u meri u kojoj oni postoje u razvijenim kapitalističkim zemljama: slobodu javnog izražavanja mišljenja, slobodu savesti, slobodu političkog organizovanja i pravo na zaštitu života, ličnog dostojanstva i imovine (privatne svojine). Prirodno je što se kao ozbiljna garancija ovih vrednosti više ne vidi ono što ih je neposredno ugrozilo: vođe koje se uzdižu iznad partija, tzv. avangarde (komunisti) koje su sa svojim vođama i ideologijom neprikosnoveni gospodari naroda i ljudi i njihovih ličnih i istorijskih sudbina: oni koji su iznad države, tzv. partijske države koja se shvata kao "oruđe klasne (njihove) vladavine", u kojoj su partijski komiteti iznad skupštine narodnih predstavnika (o kojoj u takvim uslovima skoro da nema smisla ni govoriti jer slobodnih izbora nema) u kojoj je ideologija iznad prava ("u zakon pretvorena volja-samovolja vladajuće elite") i gde celokupan režim vlasti ima prvenstvenu ulogu da kontroliše i prema ideološkim dogmama usmerava sva područja društvenog života - privredu, politiku, kulturu - ometajući i gušeći slobodne inicijative, stvaralaštvo i u krajnjoj liniji celokupan društveni razvoj.

Zahtevaju se radikalne izmene upravo ovakvog boljševičko-socijalističkog sistema, u smislu oživljavanja i institucionalizovanja glavnih poluga klasične građanske demokratije koje su se od građanskih revolucija pa do današnjih dana istorijski potvrdile kao najracionalniji mehanizmi društveno-ekonomskog prosperiteta, razvoja političkih i ljudskih sloboda i prava i njihova najsigurnija garancija. U prvi plan se ističe neophodnost korenitih promena političkog i privrednog pod-sistema kao i izmena njihovog međusobnog odnosa u globalnom društvenom sistemu, prema načelima i iskustvima razvijenih građanskih društava, za kojima su tzv. socijalistička društva (kao u osnovi predgrađanska društva) oduvek zaostajala, da bi se to zaostajanje u poslednjim decenijama još više povećalo.

Pošto je ideološki monopol jedne partije (komunista) doveo do zloupotrebe državne vlasti ("partijska država") koja se pretvorila u sredstvo nametanja interesa manjine koja vlada, većini kojom se vlada (što se inače uvek i bez izuzetaka kroz is-

toriju dešavalo kad god jedna grupa uzurpira vlast, odnosno kad vlast prisvoji samo za sebe, na neodređeno vreme i bez polaganja računa bilo kome izvan svog zatvorenog kruga) proklamuje se politički pluralizam sa više partija koje se prema demokratskim pravilima igre (pod jednakim uslovima, u fer utakmici, javno i otvoreno) bore za poverenje građana, na osnovu kojeg jedino mogu doći na vlast i od koje moraju odstupiti kad to poverenje izgube. Oni koji na slobodnim demokratskim (obično neposrednim i tajnim) izborima ne dobiju većinu (sami ili u koaliciji sa drugima) do sledećih redovnih ili prevremenih izbora ostaju u opoziciji i "love u greškama" one koji su na vlasti, vršeći na njih javni pritisak da se prilikom vršenja vlasti pridržavaju zakona, ograničavajući njihovu samovolju i sprečavajući ih da ostalima nanesu bilo kakvu štetu. Ako se politički sistem organizuje na ovim klasičnim pravilima višestranačke parlamentarne demokratije onda se može sprovesti i načelo podele i relativne nezavisnosti zakonodavne, izvršno-upravne i sudske vlasti i ostvariti tzv. pravna država u kojoj su demokratski doneti zakoni iznad svake vlasti i kao takvi svakoga obavezuju: skupština koja zakone donosi mora imati poverenje građana i zakone mora donositi po unapred određenoj proceduri; upravno-izvršni organi svoje funkcije da vrše po zakonima koje nisu sami doneli; to se odnosi i na sudove koji moraju biti nezavisni i suditi samo po zakonu.

Privreda je u građanskom društvu relativno autonomna i usmerena na dobit na tržištu dok je u socijalističkim sistemima neposredno podređena političkim ciljevima onih koji imaju vlast i preko državne (vanekonomske) prinude usmeravaju privredne procese. Istorijski se potvrdilo da su tržište, privatna svojina i preduzetnički interes, pored svih ograničenja i nedostataka, najefikasniji pokretači privrednih aktivnosti u najvećem delu privrede i u mnogo čemu racionalniji mehanizam od državno-centralističkog plana (ili tzv. samoupravnih sporazuma u našoj "dogovornoj ekonomiji"), državne (društvene) svojine i "planskih zadataka" za čije se nesprovođenje ili rđave ekonomske posledice u najboljem slučaju politički odgovara (partijska kazna) dok se ekonomska šteta prevaljuje na druge - na one koji nisu krivi, ali postaju dužni.

Teorijski razlozi i praktično iskustvo potvrđuju nam da privredne reforme u socijalističkim zemljama, u smislu prelaska na tržišni model privrede, nisu bile moguće bez prethodnih radikalnih promena u političkom sistemu u kojem je stvarni epicentar ukupne društvene krize. S druge strane, tek su politički pluralizam višepartijskog tipa i pravna država pogodan politički okvir i pravi ambijent za tržišnu privredu, dok su tržište, pluralizam svojinskih oblika (bez ideološkog podozrenja i neekonomskog ograničavanja privatne svojine) i slobodna inicijativa zainteresovanih preduzetnika, najsigurniji temelj političke demokratije.

Jugoslavija nije u ovom pogledu neki izuzetak niti bi bilo dobro da bude. Jugoslovenska kriza je posledica uspostavljanja i dugog delovanja, na inače nerazvijeno i problemima bremenito društvo, jednog totalitarnog, neracionalnog i neproduktivnog jednopartijskog režima, koji se legitimisao apstraktnom ideologijom zasnovanom na utopijskim idejama koje su pogodne za manipulaciju masama, a oslanja se na represivne mehanizme partijske države orijentalnog tipa. Za takav režim je najvažnije da što duže traje, bez obzira na cenu.

Pošto se radi o sistemu koji je podešen za trajanje i za vladanje, za kontrolu nad mišljenjem, ponašanjem i delovanjem ljudi, mnogo više nego što bi eventualno pogodovao stvaranju dobara kojima najširi slojevi zadovoljavaju svoje materijalne i duhovne potrebe, to se nužno dešava da on sam sebe nije u stanju da obnavlja, ne samo kroz proširenu nego sve teže ni kroz prostu reprodukciju. Takvi sistemi gone društva u kojima su uspostavljeni na naglašeno zavisan razvoj. Zbog toga njihov razvoj počiva na nemilosrdnom iskorišćavanju jeftinih prirodnih dobara, jeftine radne snage i, kad god je to moguće, na stranom kapitalu jer se to ne mora proizvesti nego se može prosto uzeti. Stoga sve socijalističke zemlje uključujući i Jugo-

slaviju, imaju onu privrednu strukturu koja se ocenjuje kao razvojno neproduktivna, društveno i ekonomski neracionalna i inferiorna na svetskom tržištu u konkurenciji sa kapitalističkim privredama zemalja sličnog potencijala. To je privreda koja "kolje vola za kilo mesa", guta ogromne količine sirovina, energije, prostog ali teškog ljudskog rada, ostavlja pustoš u prirodi, uništava zdravlje ljudi - a sve za male plate, velike gubitke i uz dugove čije se kamate jedva otplaćuju. Ovi sistemi bi trajno funkcionisali jedino pod uslovima da su prirodna dobra neiscrpna, ljudsko trpljenje bezgranično, pristajanje na relativno sve lošije uslove i kvalitet življenja bezrezervno, a izvori bespovratnih (ili bar jeftinih) kredita nepresušni. Međutim, epitet najboljeg od svih sistema u istoriji ne bi mogao poneti onaj sistem koji za svoje prosto opstojanje i funkcionisanje zahteva ovako idealne uslove, već možda samo onaj koji bi takve (nemoguće) uslove stvarao.

Činjenice, pak, same za sebe govore drugačije o posledicama delovanja socijalističkih sistema na društva u kojima su oni uspostavljeni. Na listi ekološki najugroženijih zemalja u Evropi prvih sedam mesta drže socijalističke zemlje (Jugoslavija četvrto), to su zemlje sa najnižim standardom i opštim kvalitetom života najširih slojeva stanovništva, najvećim dugovima, inflacijom, najmasovnijim štrajkovima, sa žestokim masovnim nacionalnim i verskim sukobima po obrascima srednjovekovnih ratova i pogroma. Ovi sistemi su se tako radikalno obračunali sa ideološki subverzivnim "seljacima-kulacima" da još uvek ne uspevaju da oporave svoju poljoprivredu (koja je nekad bila važna izvozna grana) do stepena da socijalistička društva mogu sama sebe da ishrane. Konačno, i radničke nadnice su i relativno i apsolutno najniže u Evropi baš u socijalističkim sistemima koji se ponajpre legitimišu (dakle lažno) zaštitom radničkih interesa. Da loš položaj radničke klase u socijalističkim sistemima (u kojima je ona tobože vladajuća klasa) nije samo rezultat nasleđene zaostalosti, potvrđuju podaci da su prosečne radničke nadnice u kapitalističkoj Jugoslaviji 4-5 puta bile manje od nadnica radnika u najrazvijenijim zemljama Evrope, dok su danas 18-20 puta manje. Slično je pogoršanje položaja i relativno opadanje nadnica i standarda radnika i u svim drugim socijalističkim zemljama.

Retrogradno dejstvo socijalističkih sistema najočiglednije je na primeru zaostajanja Mađarske u svim aspektima društvenog razvoja u odnosu na Austriju ili Istočne Nemačke u odnosu na Zapadnu Nemačku, jer je reč o društvima koja su nekad pripadala istoj državi i bili regioni približno jednake razvijenosti. Među činjenicama koje govore o krajnjim efektima "istorijskih eksperimenata" boljševika-komunista u Evropi (i svetu) u 20. veku izuzetno su važne reakcije ljudi i naroda koji su poslužili kao "zamorčići" i podneli glavni teret svega što se u međuvremenu dešavalo. Izuzev najužeg kruga povlašćenih upravljača, čim bi represija popuštala ili kad bi strpljenje izdalo ljudi su se masovno odriicali sistema koji je obećavao da će ih usrećiti, čak i tako što su se upuštali u neizvesnost emigriranja i opasne obračune, kao goloruki demonstranti, sa brutalnim zaštitnicima omraženog režima (kao u Rumuniji).

Jugoslavija je imala početnu prednost u odnosu na ostale socijalističke zemlje jer se relativno rano počela otvarati prema svetu. Međutim, sukob jugoslovenskih komunista sa Staljinom nije predstavljao i radikalni raskid sa staljinističkim modelom društva. Ideologija jedine i vladajuće partije decenijama se vrtela oko boljševičke ortodoksije, što je dalo pečat svim sistemskim rešenjima u posleratnoj Jugoslaviji, bitno doprinelo njihovoj neracionalnosti i neposredno uvelo jugoslovensko društvo u takvu krizu koja je, sa svoje strane, probudila nacionalne antagonizme koji prete raspadom same države. Narcisoidni vlastodršci su više uživali u svojoj vladavini nego što su rešavali životno važna pitanja ljudi i razvojne probleme jednog u osnovi nerazvijenog društva. Propuštene su mnoge prilike da se stvori moderan, produktivan i razvojno podsticajan privredni sistem, jer je demokratski potencijal ideje samouprave zatopljen u institucionalnim formama koje su više pogodovale manipulisanju širim društvenim interesima nego stvarnoj demokratizaciji odlučivanja.

Reprezentativno-dekorativne funkcije sistema nadvladale su njegove izvorno produktivne funkcije, tako da je i naš sistem funkcionisao uz presudnu potporu spoljnih činilaca. U početku se za ideološku pravovernost od "velikog brata" (SSSR) očekuje pomoć, koju i "veliki brat" od manjih očekuje, kao zalogu za pokroviteljstvo nad njima. Sukob u odnosima tinja sve do momenta kad se steknu uslovi da otvoreno bukne. Što se Jugoslavije tiče, ona je imala sreću da je do sukoba došlo relativno rano i da je iz njega izašla kao moralni pobednik, izbegavši intervenciju i smrtni zagrljaj "velikog brata". Umesto da se povoljan sklop spoljnih okolnosti iskoristi za radikalnu promenu ekonomskog i političkog sistema koji će povući društvo u kvalitativno drugačiji razvoj, primenjena je taktika "žmigaj desno, vozi levo"; u spoljnoj politici se potencira disidentstvo dok se u unutarnjoj radikalizuju staljinističke metode (prisilan otkup i kolektivizacija sela, Goli otok) sa posledicama koje su, iako različite, na dugi rok ugrožavale efikasnost sistema.

Bespovratni ili jeftini krediti sa Zapada (kao nagrada za "neposlušnost" prema Istoku) nisu iskorišćeni za prelaz na efikasan sistem koji će sam sebe i društvo trajno reprodukovati, bez stalnog "dopingovanja" spolja. Umesto toga, stvorena je loša navika trošenja nezarađenog novca, koja je najpre zahvatila vrhove vlasti, ali se kao epidemija proširila na ceo sistem tzv. društvenog sektora privrede i neprivrede. Istovremeno je omogućeno prikrivanje stvarne neefikasnosti sistema, jer su kao njegovi rezultati prikazivane vrednosti koje nisu bile u njemu stvorene već su dobijene kao poklon ili kao zajam. Neracionalnosti se uvećavaju uvek kad oni koji troše sami nisu zaradili ono što troše, a proizvode se nepravde onda kad dugove moraju vraćati oni koji od njih nisu videli nikakve koristi. Štedljivi i radni su sistematski eksploatisani i podsticani na rasipništvo i nerad. To bi i za najbogatije društvo bilo pogubno, a za siromašno je najbrži put u propast. Uspostavljeni sistem je, stalno proizvodeći neracionalnosti i nepravde, sam sebe doveo u pitanje. Njegovi kormilari su, da bi se održali na vlasti, koristili razne ventile za smanjivanje unutarnjih suprotnosti (zapošljavanje radnika i dalje zaduživanje u inostranstvu) a kad to više nije bilo moguće pribegavali su raznim trikovima (demagoško fraziranje, "šminkanje" sistema umesto stvarnih reformi). Kad su sva sredstva iscrpljena da se ublaži nezadovoljstvo masa i izbegne odgovornost, koristi se mehanizam svaljivanja krivice na drugoga.

Trenutno je u igri najopasniji način vođenja politike u Jugoslaviji - raspirivanje međunacionalnih antagonizama koje socijalizam nije iskorenio (iako se time hvalisao) nego ih je samo "zaledio" da bi ih u pogodnom momentu vladajuća elita upotrebila onako kako joj najviše odgovara. Oklevanje sa sprovođenjem radikalnih reformi političkog i privrednog sistema dovelo je zemlju do ivice građanskog rata i omogućilo da se na istorijskoj sceni krajem 20. veka opet pojave akteri sa starim i u suštini neracionalnim obrascima društvenog delovanja. Sledbenici onih koji su još u 19. pa ponovo početkom 20. veka propustili priliku da ostvare svoje u osnovi skoro neostvarive ciljeve (etnički "čiste" države), i danas prete genocidom kao obrascem razrešavanja međunacionalnih sporova i tako pokreću lanac (ne)istorijskog delovanja koje nas sve sunovraćuje u ambis iz kojeg smo se, kako se činilo, jednom bili izvukli. Šta je to što nas tako dugo i toliko snažno goni da se stalno vrtimo oko te mračne, balkanske, južnoslovenske i ponajviše hrvatsko-srpske (ili srpsko-hrvatske) "crne rupe", da na njenim rubovima postavljamo temelje za svoje domove i da oko nje igramo smrtno opasne igre - pitanje je na koje niko (ni nauka ni umetnost) nema jednoznačni odgovor, ali koje bi svako sebi morao postaviti pre nego što se neposredno ne suoči s njegovim tragičnim posledicama. Kakvi smo mi to ljudi, koji smo mi to narodi, da li smo i koliko bilo hrišćani ili poklonici bilo kakve vere ili duhovnosti - kad nismo u stanju da naučimo tako prostu istorijsku lekciju da se ne možemo nadati nikakvom dobru za sebe dok istovremeno činimo veliko zlo svome najbližem???